

К.А. Невматулина*, PhD, доценты¹

Н.Б. Құттыбаева, PhD, қауым. профессоры²

С.Т. Абеуова, э.ғ.к., доценты¹

Е.С. Сыздықбеков, PhD докторанты, аға оқытушы¹

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан¹

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық
зерттеу университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан²

* – негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)

e-mail: carisha_07@mail.ru

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНЫҢ АҚША АУДАРЫМДАРЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Бұл зерттеу ақша аударымдары мен көші-қон процестерінің негізгі аспектілерін талдайды, сондай-ақ мигранттардың аударымдарының елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін бағалайды.

Талдау жүргізу үшін тарихи, салыстырмалы және статистикалық талдауды, одан әрі бағалаумен синтезді, сондай-ақ графикалық әдісті қоса алғанда, жүйелік тәсіл әдістері қолданылды. Бұл әдістерді қолдану мигранттардың ақша аударымдарының Қазақстанның экономикалық дамуына әсерін объективті бағалауға мүмкіндік береді.

Мигранттардың ақша аударымдары қабылдаушы елдердің экономикасына оң және теріс әсер етеді. Алайда, бұл аударымдардың экономикаға әсері әлі зерттелмеген. Ақша аударымдарына шамадан тыс тәуелділік экономиканың долларлануына әкелуі немесе "Голландиялық аурудың" көріністерін тудыруы мүмкін. Көші-қон процестері мен аударымдарының экономика мен тұтынушылық мінез-құлыққа әсері аралас, бұл кешенді мемлекеттік көші-қон саясатын әзірлеуді талап етеді.

Халықаралық еңбек көші-қонының, әсіресе ақша аударымдарының жұмыс күшін экспорттаушы елдердің экономикалары үшін оң және теріс салдарын ескере отырып, өндірістік инвестицияларға, банктік қызметтер мен өнімдерді дамытуға, сондай-ақ кешенді макроэкономикалық және әлеуметтік саясатқа бағытталған экономикалық өсудің маңызды драйвері капиталды пайдаланудың нақты құрылған тетіктері болған кезде халықаралық еңбек көші-қоны болуы мүмкін деп айтуға болады.

Кілт сөздер: сыртқы еңбек көші-қоны, ақша аударымдары, "Голландия ауруы", экономикалық даму, халықаралық миграция, демографиялық өзгерістер, бәсекеге қабілетті нарықтар

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция, денежные переводы, "голландская болезнь", экономическое развитие, международная миграция, демографические изменения, конкурентные рынки

Key words: external labor migration, money transfers, "Dutch disease", economic development, economic development, international migration, demographic changes, competitive markets.

JEL:J11

Кіріспе. Халықаралық мигранттардың көбеюі елдердің экономикасына, әлеуметтік құрылымдарына және демографиялық процестеріне айтарлықтай әсер етеді. Көші-қон донор мемлекеттерге де, реципиент елдерге де әсер етеді, олардың дамуына көпжақты әсер етеді. Қазіргі әлемде ол мемлекеттердің экономикалық өсуі мен тұрақтылығына әсер ете алатын маңызды ресурс ретінде қарастырылады.

Көші-қон процестерін, атап айтқанда еңбек көші-қонын зерттеуде кезінде елдерінен шыққан елдерге көшіп-қонушылар жіберетін ақша аударымдары ерекше маңызға ие болып табылады. Үй шаруашылығын қолдау, кедейлік деңгейін төмендету және ішкі тұтынуды ынталандыру сияқты оң әсерлерден басқа, ақша аударымдары жасырын жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Осындай факторлардың бірі донор елдердегі жұмыссыздықтың өсуі болып табылады, онда тұрақты ақшалай түсімдерді алушылар еңбек қызметіне деген ынтасын жоғалтады және сыртқы табыс көздеріне тәуелді қатынасты қалыптастырады.

Зерттеу мақсаты — еңбек мигранттарының ақша аударымдары дамыған елдердің қаржы ресурстарын аз дамыған елдердің пайдасына қайта бөлуге қалай ықпал ететінін көрсету.

Зерттеу міндеттері:

- халықаралық еңбек мигранттарының ағыны мен ақша аударымдарының ұлғаюы арасындағы байланысты зерттеу;

- еңбек мигранттарының халықаралық ақша аударымдарының Қазақстан Республикасының экономикасына әсері айқындалсын.

Зерттеу әдістеріне жүйелік, тарихи, салыстырмалы, статистикалық және графикалық талдау, бағалау және синтез әдістері жатады.

1. **Тарихи талдау:** көші-қон мәселелері бойынша ғылыми әдебиеттерді зерделеу; жылдар бойынша Қазақстан Республикасы халқының сыртқы көші-қонының статистикалық деректерін талдау.

2. **Салыстырмалы талдау:** Қазақстан Республикасы халқының көші-қон мақсаттарын салыстыру; қоныс аударушылардың жас топтарын салыстыру.

3. **Статистикалық талдау:** 2010-2024 жылдардағы сыртқы көші-қон сальдосы және орташа айлық жалақы туралы Қазақстан ұлттық статистикасының деректерін пайдалану; Екінші деңгейлі банктерден халықаралық ақша аударымдары және экономиканың несиелері туралы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің деректерін талдау.

4. **Мәселелер мен мүмкіндіктерді бағалау:** мигранттардың ақша аударымдарының ағындарымен байланысты тәуекелдер мен әлеуетті анықтау; көші-қон салдарын тиімді басқаруға ықпал ететін факторларды талдау және оларды шешу жолдарын әзірлеу.

Зерттеудің теориялық негізін халықтың көші-қоны, мигранттардың ақша аударымдары және көші-қон процестерінің әлеуметтік-экономикалық аспектілері мәселелеріне арналған шетелдік, ресейлік және қазақстандық ғалымдардың жұмыстары құрайды. Бұл мәселе көптеген халықаралық форумдар мен ғылыми пікірталастарда басты назарда болып табылады.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы еңбек мигранттарының ақша аударымдарының көлемі мен реципиент елдің экономикалық көрсеткіштері арасындағы тәуелділікті анықтау және эмпирикалық растау болып табылады (Қазақстан Республикасының мысалында). 2010-2023 жылдардағы статистикалық деректер негізінде алғаш рет халықаралық ақша аударымдарының Қазақстанның макроэкономикалық параметрлеріне — жұмыспен қамту деңгейіне, жалақыға, ішкі тұтыну мен кредиттік белсенділікке ықпалына кешенді талдау жүргізілді.

Алынған нәтижелер келесі жаңа ғылыми ережелерді анықтауға мүмкіндік берді:

1. Ақша аударымдары көлемінің өсуі ішкі тұтынудың ұлғаюымен және еңбек өнімділігінің өсуінің баяулауы кезінде жалақының өсуімен корреляцияланады, бұл Қазақстан экономикасындағы "голландиялық аурудың" белгілерін көрсетеді.

2. Ақша аударымдарының құрылымында бейресми арналардың үлесі жоғары екендігі анықталды, бұл қаржылық тұрақтылыққа қауіп төндіреді және олардың инвестицияларға айналу әлеуетін шектейді.

3. Ақша аударымдарының экономикалық өсуге әсері екі жақты сипатта болатыны анықталды: қысқа мерзімді перспективада — ынталандырушы (тұтыну есебінен), ұзақ мерзімді перспективада — тежеуші (еңбек бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне және экспорттық салалардың әлсіреуіне байланысты)

4. Ақша аударымдарын тұрақты экономикалық даму құралы ретінде тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар тұжырымдалған, оған осы қаражатты инвестициялық пайдалануды кеңейту және антициклді макроэкономикалық саясатты жетілдіру шаралары кіреді.

Әдебиеттік шолу. Жаһандық деңгейде мигранттардың ақша аударымдарын мониторингілеу мәселелері бірқатар басқа халықаралық құрылымдармен қатар Дүниежүзілік банк және Халықаралық валюта қоры сияқты ұйымдардың назарында болып табылады.

Ұлттық деңгейлерде осы мәселені зерделеумен, сондай-ақ реттеумен мигранттардың ақша аударымдарын донорлар мен реципиенттер елдерінің орталық/ұлттық банктері айналысады. Сарапшылар мен ғылыми қауымдастықтар арасында мигранттардың еларалық аудармаларын, олардың тенденциялары мен жарқын ерекшеліктерін зерттеу маңызды орын алады. Джорджиана Н., Карлин Дж., Харрис Дж., Тодаро М. және т.б. сияқты шетелдік авторлардың зерттеулерінде мигранттардың ақша аударымдарына қатысты бірқатар мәселелер зерттелуде. Ресей ғалымдары Денисенко М. Б., Козлов В. А., Фаттахова А. А., Волкова О.А. еңбектерінде мигранттардың ақша

аударымдарының қазіргі тенденциялары аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып зерттеледі. Қазақстан әдебиетінде көші-қон мәселелерін Е.С. Сыздықбеков, М.С. Төлегенова, А. Төлебаева, Жансараева, Р. Е., Мусиннің мәні және басқа да көптеген авторлар көтереді.

Өз жазбаларында Харрис Дж., Тодаро М. әлемнің көптеген аз дамыған елдерінде қазіргі уақытта қызықты экономикалық құбылыс бар екенін көрсетті. Оң шекті өнімнің болуына және елдердегі жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне қарамастан, еңбек көші-қоны жалғасып қана қоймай, жеделдетілуде. Тиісінше мигранттардың ақша аударымдарының көлемі де артып келеді [1].

Денисенко М.Б., Козлова В.А., Фаттахова А.А. ақша аударымдарының әсері көптеген Азия елдерінің экономикалық өсуі жоғары, ал ақша аударымдарының ағымы әлемдік қаржы дағдарысы мен төмен базаның әсерінің сарқылуына қарамастан өсуде. Көші-қон аудармалары дамушы елдердің экономикасында маңызды рөл атқарады, олардың жалпы ішкі өніміне (ЖІӨ) айтарлықтай әсер етеді. Кейбір жағдайларда олардың көлемі Халықаралық инвестициялар мен көмек көлемінен асып түседі. Ақша аударымдары халықаралық саясат пен нарықтық жағдайға тәуелді болмағандықтан, олар басқа шетелдік қаржы ағындарымен салыстырғанда тұрақты экономикалық өсуге ықпал етеді. Мигранттар отбасыларының кедейлік деңгейін төмендете отырып, мұндай трансферттер бір мезгілде тұтынуды, жинақтауды және инвестицияларды ұлғайтуға ықпал етеді [2].

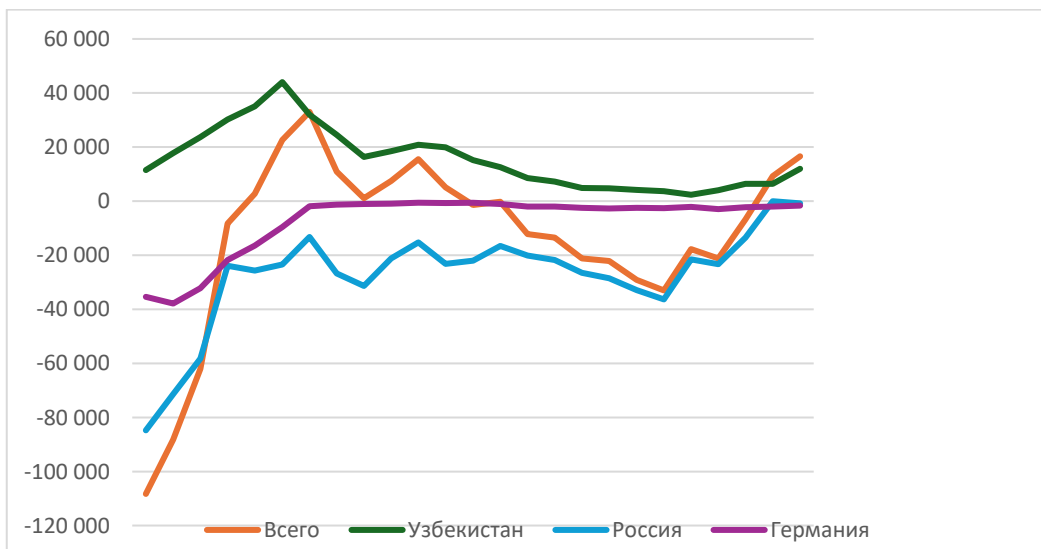
Е. С. Сыздықбеков өз зерттеуінде еңбекке қабілетті халықтың, жоғары білікті мамандар мен жастардың тұрақты кетуі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына кері әсерін тигізетінін атап өтті. Шетелден Қазақстанға ақша аударымдары көлемінің ұлғаюы бұл үрдісті айқын растайды. Нәтижесінде кейінгі өсу мен даму перспективалары төмендейді, ғылыми-техникалық прогресс қарқыны баяулайды, еңбек нарығы бәсекеге қабілеттілігі төмендейді және әлеуетті салық төлеушілер санының азаюы мемлекеттік бюджет кірістерінің қысқаруына әкеледі. Қазақстандағы экономиканы трансформациялау процестерімен бірге жүретін күрделі қаржылық жағдай шет елдердің тәжірибесін қолдана отырып, білікті мамандарды, экономикалық белсенді халықты отанына қайтаруды ынталандыру арқылы мемлекеттің араласу қажеттілігіне әкеледі [3].

Осы тұрғыда авторлар осы гипотезаны тексеруді мақсат етеді, іс жүзінде халықаралық еңбек мигранттарының ақша аударымдарының экономикаға әсері бар ма?

Негізгі бөлім. Соңғы онжылдықтарда әртүрлі халықаралық ұйымдар мен сараптамалық қауымдастықтар жүргізген зерттеулер халықаралық көші-қон ауқымының өсу тенденциясын анықтады. Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) ұсынған ақпаратқа сәйкес, әлемде планета халқының шамамен 4 % - ы мигранттар болып табылады және олардың саны тұрақты өсуде. Бұл 4% әлемдік ЖІӨ-нің 9% - дан астамын өндіреді. Көші-қон процестерін экономикалық ресурс ретінде қолдану керек деп болжау өте орынды, оны пайдалану тиімділігіне көптеген елдердің дамуының сәттілігі байланысты.

Бұл үдерісті Қазақстан да айналып өткен жоқ. 2000-шы жылдардан бастап Қазақстанда негізінен Ресейге бағытталған көші-қон бумы орын алды. Жұмыс күшінің жаппай кетуі және тиісті қаржылық ағындар ішкі экономикаға айтарлықтай әсер етіп, қысқа мерзімді пайда әкеліп, белгілі бір проблемалар туғызды. Қазақстаннан көші-қон ауқымы орасан зор болды. Ең төменгі деректерге сәйкес, шетелге шыққан Қазақстаннан көшіп келушілер саны 337 000 адамнан асады. Алайда, ресейлік көші-қон қызметтерінің статистикасы көрсеткендей, тек Ресейге 1,3 миллионнан астам Қазақстан азаматы кеткен, бұл мигранттардың жалпы санының шамамен 10% құрайды. Ең төменгі сандарды ескерсек те, бұл көрсеткіш елеулі болып қала береді: ол Қазақстан халқының жалпы санының шамамен 2% - на немесе еңбекке қабілетті жастағы адамдар санының 4% - на тең (1-суретті қараңыз).

Демографиялық өзгерістер жұмысшылар мен дарынды адамдар үшін бәсекелестіктің күшеюін тудырады, өйткені табысы жоғары және орташа елдерде халықтың тез қартаюы байқалады. Табысы жоғары елдерде 65 жастан асқан адамдардың үлесі 2022 жылы тарихи ең жоғары 19 пайызға жетті және өсуді жалғастырады деп күтілуде. Орташа табысы бар елдердің көпшілігінде демографиялық ауысу процесі де жоғары сатыда, ал олардың туу деңгейі күрт төмендейді. Керісінше, табысы төмен елдерде халықтың қарқынды өсуі жалғасады [4].

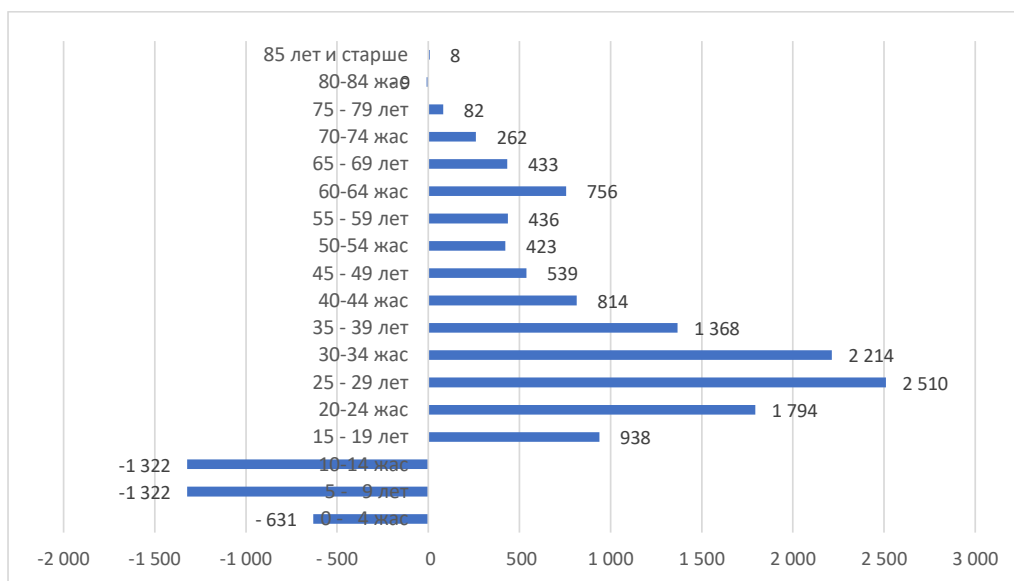

1 – сурет. Қазақстан Республикасы халқының елдер бойынша сыртқы көші-қон сальдосы (2000-2024 жж.)

* дереккөз Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы

Өзбекстаннан келетін ағынның өсуі белсенді еңбек көші-қонымен байланысты, Ресейдегі көрсеткіштердің төмендеуі экономикалық қиындықтарға, өмір сүру деңгейінің төмендеуіне және эмиграцияның өсуіне байланысты болуы мүмкін. Германиядағы тұрақтылық шектеулі көші қон байланыстарымен және қатаң визалық саясатпен түсіндіріледі. Соңғы жылдардағы көші қон балансының жалпы жақсаруы экономиканың қалпына келуін және қабылдаушы елдің мигранттар үшін тартымдылығының артуын көрсетуі мүмкін.

Бүгінгі таңда мигранттар, әдетте, ішкі мүмкіндіктердің жоқтығынан және экономикалық қиындықтардың салдарынан елден кетуге мәжбүр болған, білімді және жас адамдар болып табылады [5]. Сонымен қатар, статистика көрсеткендей, барлық мигранттардың шамамен 70% - ы 20-95 жас аралығындағы ер адамдар, мигранттардың 90% - ы толық орта немесе жоғары білімге ие (2-сурет).

2 – сурет. Халықтың жас топтары бойынша көші-қоны (2024 жыл)

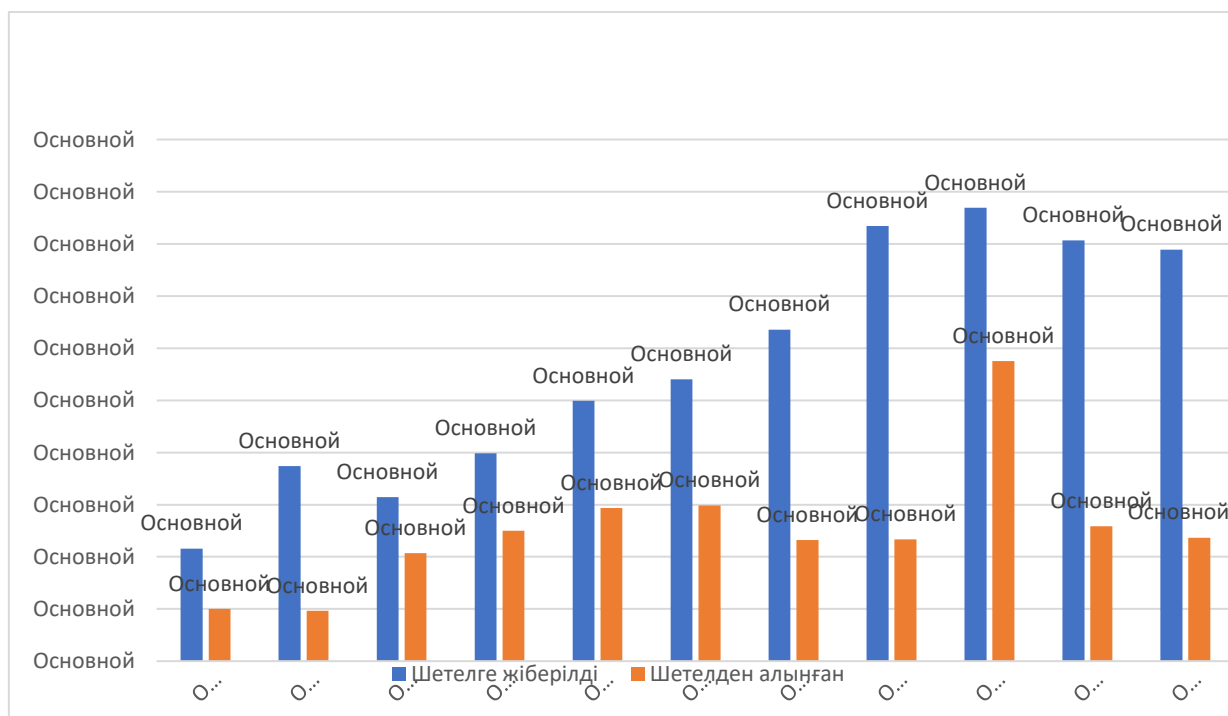
* дереккөз Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы

Әдетте, көші – қон субъектілерінің шығу тегін ашар (тіпті шыққан елдегі кірісті ескере отырып). Сонымен бірге, мигранттардың отбасылары сол елдің тұрғындарына қарағанда анағұрлым

бай, бірақ бұл әл-ауқат көбінесе отбасылық бюджеттің көп бөлігін құрайтын ақша табысының аударымдарының нәтижесінен басқа ештеңе емес. Осылайша, күнделікті қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін көбірек табыс табу мигранттар үшін негізгі қозғаушы күш болып табылады. Алайда, мигранттардың аударымдары теріс әсер етуі мүмкін, өйткені олар отанында қалған отбасы мүшелерінің Нәтижелі жұмыспен қамтылуы мен жұмысқа деген ынтасын төмендетеді [6].

Бірқатар зерттеулер дамушы экономикаларды қаржыландыру көзі ретінде ақша аударымдары тікелей шетелдік инвестициялардан (ТШИ) кейін екінші орында тұрғанын атап өтті. Ақша аударымдарының жалпы сомасы 2022 жылы рекордтық 647 миллиард долларға жетті, бұл олардың жалпы ЖІӨ-нің 2,5% құрайды. Бұл сома жанама шетелдік инвестициялар мен ресми көмектің жеке ағындарының жалпы көлемінен едәуір асып түседі, бұл елдерге ТШИ ағындарының жалпы көлемінен шамамен 50% құрайды. Ақша аударымдарының көлемі ресми халықаралық көмектің көлемінен асып түседі, алайда тікелей шетелдік инвестициялардың түсімдерінен төмен. Бұл ақша ағындары үлкен тұрақтылық пен сенімділікпен сипатталады, өйткені олар экономикалық ауытқуларға аз тәуелді. Мысалы, азиялық қаржы дағдарысы кезінде ақша аударымдары көбейе берді, ал ТШИ ағындары азайды. Бірқатар елдер үшін аударымдар шетел валютасындағы түсімдердің маңызды көзі болып табылады [7].

ЖІӨ-дегі аударымдардың үлесіне келетін болсақ, Қазақстан Республикасы әлемдегі ақша аударымдарына неғұрлым тәуелді елдердің қатарына кіреді. 2022 жылы тек Ресейден Қазақстанға 357 млрд теңге немесе шамамен 7 775,4 млн бағытталды. Бұл 2014 жылдан бері келе жатқан рекорд. Доллардағы көрсеткіш 2021 жылы осы елге жіберілген аударымдар көлемінен 6,8 есе көп. Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің деректеріне сәйкес, 2024 жылы Ресейден Қазақстанға ақша аударымдарының көлемі өткен жылмен салыстырғанда 39% - ға төмендеді. Осыған қарамастан, Ресей Қазақстанға аударымдар үлесі бойынша көшбасшылықты сақтап, жалпы көлемнің 38% - құрады. Ол Оңтүстік Кореядан (10%), АҚШ-тан (10%), Өзбекстаннан (10%), Түркиядан (6%) және басқа елдерден озып келеді (3-сурет).

3 – сурет. Халықаралық ақша аударымдары (млрд. теңге)

*дереккөз World Migration Report

Жіберілген аударымдардың біртіндеп өсуі еңбек мигранттарының көбеюімен және олардың шетелдегі кірістерінің өсуімен байланысты. 2021-2022 жылдары алынған аударымдардың өсуі экономикалық тұрақсыздыққа және жинақталған қаражатты жіберген мигранттардың бір бөлігінің қайтарылуына байланысты. 2022 жылдың шыңы-елдер арасындағы капитал мен ақша ағындарының

қозғалысын күшейткен сыртқы саяси және экономикалық оқиғалар. 2023 және 2024 жылдарғы құлдырау жағдайдың тұрақтануын және уақытша ақша аударымдарының азаюын көрсетеді.

Алайда бұл мәліметтер тек ресми аудармаларды көрсетеді. Ақша аударымдарының жартысына жуығы ғана ресми арналар арқылы өтеді деп болжауға болады, өйткені көптеген мигранттар күрделі процедураларға, жоғары комиссияларға және қолайсыз валюта бағамдарына байланысты олардан аулақ болуды жөн көреді. Банктерге жүгінуге дағдыланбағандар үшін ақша алу процесін едәуір жеңілдететін бейресми аударым жүйелері танымал.

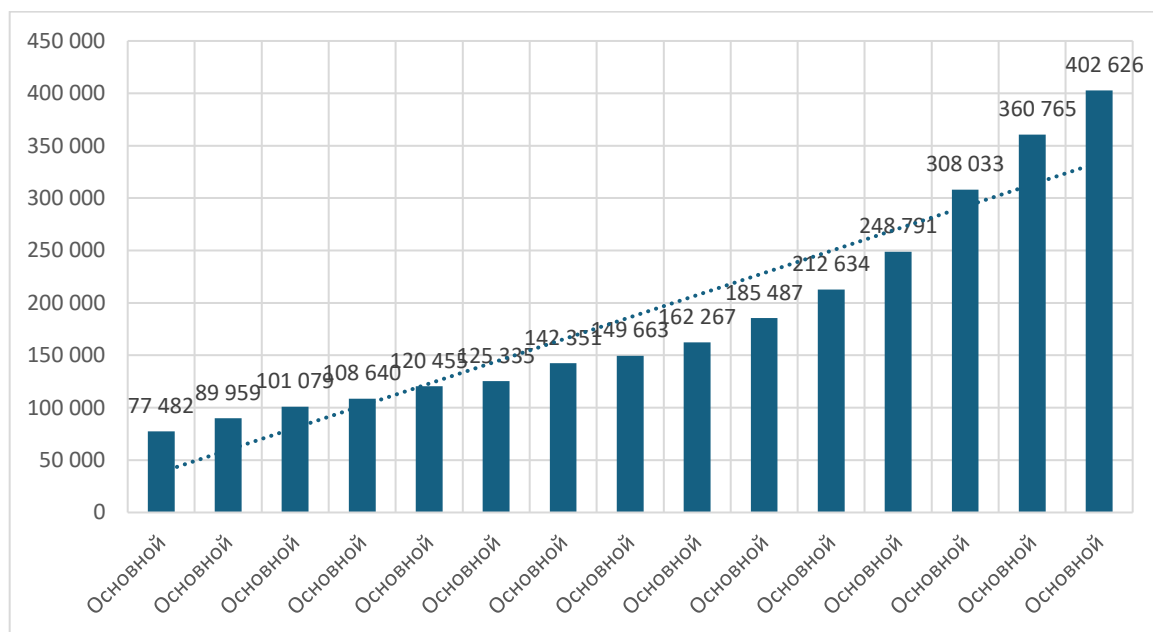
Ресми банктік арналар арқылы өтпейтін қаражатты ескере отырып, дамушы елдерге жаһандық ақша аударымдарының көлемі 100 миллиард доллардан асқан болуы мүмкін. Шетелдік валюта саудагерлері сияқты мигранттардың ақша аударымдары үшін бейресми арналарды пайдаланудың күтпеген салдарының бірі-экономикалық тұрақсыздық кезеңінде капиталдың қашуының жеңілдігі. Қазіргі уақытта бірқатар дамушы елдерде шетел валютасының едәуір мөлшерін ақша нарықтарындағы брокерлер сатып алады және сатады, олар қаржылық реттеушілердің бақылауынан оңай жалтарады [9].

Бұл процестер әсіресе еңбекке байланысты емес кірістердің өсуі (мысалы, ақша аударымдары) жалақыға қосымша қысым жасағанда айқын болады. Бұл нақты валюта бағамының өсуінің әсерін күшейтеді және елдің халықаралық аренадағы бәсекеге қабілеттілігін төмендетуі мүмкін. Сонымен қатар, экономикаға шетел валютасының түсуі әрдайым басқа секторлардың мүмкіндіктерін төмендете бермейді. Керісінше, егер капиталды қабылдайтын елде бұл қаражатты тиімді пайдалану шарттары болмаса, ол ішкі тұтынуды арттыруды ынталандыруы мүмкін [10].

Экономика үшін капитал ағыны сыртқы қаржылық шектеулерді жеңілдетуді білдіреді, өйткені жинақтардың ұлғаюы үй шаруашылықтары да, қаржы секторы арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін инвестицияларды ынталандырады. Осылайша, ақша аударымдары тұтыну мультипликаторының әсерінен қысқа мерзімді перспективада экономикалық өсуді жеделдетуге ықпал етуі мүмкін. Алайда ұзақ мерзімді перспективада олардың әсері теріс әсер етуі мүмкін. Қазақстандағы көші қон және ақша аударымдары тұтынудың тұрақты өсуімен тығыз байланысты. Тұтыну мен ақша аударымдарының өсу қарқыны айқын өзара байланысты, бұл экономикалық өсім негізінен ақша аударымдарының ағынына байланысты болды деген қорытындыға келеді [11]. Дегенмен, "голландиялық аурудың" кейбір белгілері байқалды – бұл өндіруші сектордағы өсімге байланысты ұлттық валютаның нығаюы елдің жалпы экономикалық прогресіне теріс әсер ететін әсер.

- Бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуі нақты айырбас бағамының өсуіне және өндіріс құрылымының сатылмайтын тауарлар мен экспортталатын өнімдерге қарай өзгеруіне байланысты болуы мүмкін. Валютадағы түсімдер (шикізат сатудан және ақша аударымдарынан) халықтың табысының өсуіне ықпал етті, бұл өз кезегінде жеке тұтынудың өсуіне және ішкі тауарлар бағасының өсуіне әкелді. Көші-қон және ақша аударымдары саудаға теріс әсер етуі мүмкін. Ақша аударымдары мигранттарды экспорттаушы елдің валютасын нығайтуға ықпал ететін аймақтарда экспорттың өсуінің баяулауы және импорттың ұлғаюы жиі байқалады. Бұл құбылыс кейбір елдерді "импортқа бағытталған және аударымдарға тәуелді экономика" ретінде қарастыра бастайды.

- Жалақы: 2010-2024 жылдар аралығында орташа жалақы жылына 10-12% - ға өсті, бұл өнімділіктің өсуінен едәуір озып кетті - әсіресе сауда саласында (ауыл шаруашылығы және өнеркәсіп) байланысты ақпараттарды келтіруге болады. Егер жалақының өсу қарқыны еңбек өнімділігінің өсу қарқынынан озып кетсе, онда мұндай модель еңбек өнімділігінің өсуін ынталандырады (өтемақы моделі), бірақ инфляцияны тудырады. Жалақының тым жоғары өсу қарқыны еңбек шығындары мен оның жалақысы арасындағы байланысты бұзады, бұл оның өнімділігінің төмендеуіне әкеледі. Еңбек өнімділігі мен жалақының өсу қарқынының арақатынасын оңтайландыру экономиканы дамытудың және халықтың өмір сүру деңгейін арттырудың негізгі факторы болып табылады [12]. Осы көрсеткіштердің оңтайлы арақатынасы болған жағдайда ғана еңбек өнімділігінің өсуіне ынталандырулар жасалады және нақты жалақыны арттырудың сенімді және тұрақты көзі қалыптасады (4-сурет).

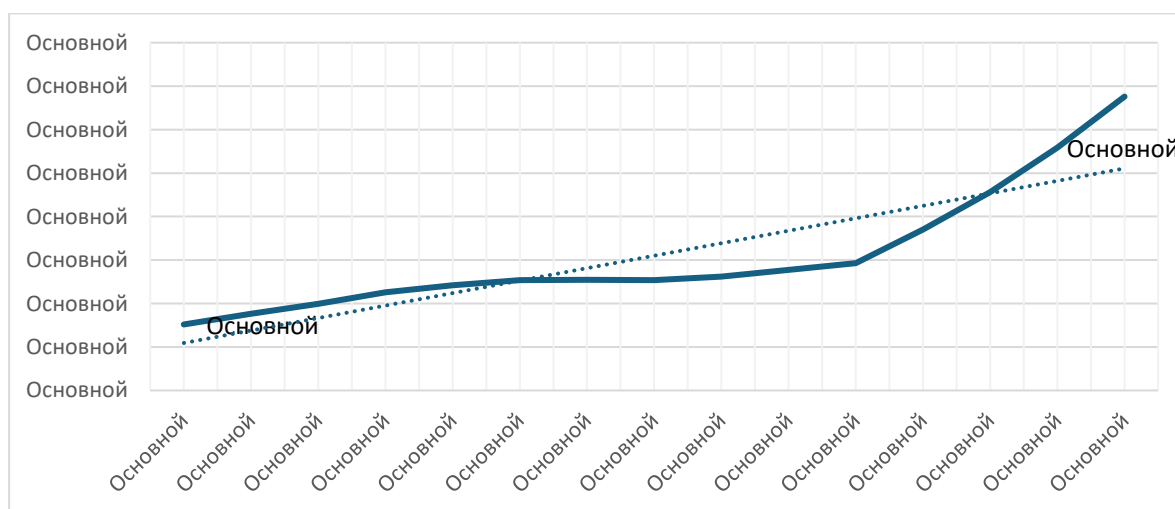

4 – сурет. Қазақстан Республикасының орташа айлық жалақысы (2010-2024 жж.)

* дереккөз World Migration Report

Тұтастай алғанда, өрлемелі тренд еліміздің жалпы экономикалық дамуына, еңбек өнімділігінің өсуіне және инфляциялық процестерге байланысты Қазақстандағы жұмыскерлердің өмір сүру деңгейінің артуын және табысының біртіндеп ұлғаюын көрсетеді.

- Қаржылық делдалдық. Орталық Азия өңірінде біздің ел жинақ деңгейі бойынша көш бастап тұр. Экономикаға банктік кредит берудің тұрақты өсуі байқалады. Алайда, бұл жинақтарды жұмылдырудағы тұрақты шектеулер өте жоғары деңгейде пайыздық мөлшерлеме таратылатын тұрақты болуына байланысты (негізінен 20 пайыздан астам).

5 – сурет. Екінші деңгейдегі банктердің экономикаға кредиттері (2010-2024 жж.)

* дереккөз World Migration Report

Жалпы, үрдіс Қазақстан экономикасын қаржыландырудағы Екінші деңгейдегі банктердің рөлін кеңейтуді және олардың кредиттік әлеуетін нығайтуды көрсетеді.

Фискалдық саясатқа шешуші рөл беріледі. Антициклді тәсіл әсіресе келесі жағдайларда маңызды: экономикалық өсу кезеңдерінде қаражат жинау және құлдырау кезеңдерінде белсенді реттеу. Бұл тәсіл "голландиялық ауруға" ұқсас жағымсыз салдардың алдын алуға көмектеседі. Осылайша, салық шаралары шамадан тыс даму кезінде экономиканың шамадан тыс жандануын бақылау және еңбекақының негізсіз өсуіне жол бермеу құралы бола алады. Сонымен қатар, олар валюта бағамының нақты динамикасын тұрақтандыруға ықпал етеді.

Ақша аударымдары мен экспорттан түсетін түсімдердің шыңы кезеңінде шығыстардың (оның ішінде жалақыға) ұлғаюымен циклдік саясат жүзеге асырылатын қарама-қарсы жағдай байқалады. Ақша аударымдарын ескеретін фискалдық ережені енгізу экономикадағы тұрақты антициклді саясатты нығайтудың маңызды қадамы болады. Үйлестірілген макро саясатпен қатар, құрылымдық реформалар активтердің кеңеюін қамтамасыз етуге және сыртқы саудамен байланысты тауарлық емес секторларда өнімділіктің өсуін қолдауға бағытталуы керек. Жоғарыда аталған реформалар келесі іс-шаралар жиынтығын қамтуы керек:

1) **бәсекеге қабілетті нарықтарды тиімді** қалыптастыруға, оның ішінде нарыққа шығуға кедергі келтіретін кедергілерді егжей-тегжейлі талдау, сондай-ақ мемлекеттік кәсіпорындардың рөлін, олардың бәсекелестік ортаға әсерін, салалардағы баға ауытқуларын және қосымша бұрмаланулардың болуын зерттеу арқылы қол жеткізіледі.

2) **айқын нарықтық әлеуеті бар бәсекеге қабілетті секторларды дамытуды қолдау.** Бұл ауыл шаруашылығы, өнеркәсіптің жекелеген сегменттері және экспортқа бағытталған қызметтер сияқты салаларды қамтиды [13].

3) **қосылу деңгейін арттыру.** Табиғи ресурстарды сапалы байланыс инфрақұрылымына айналдыру экономиканы әртараптандыруға ықпал ететін негізгі элемент болып табылады.

4) **шағын және орта кәсіпорындардың өсуіне** мүмкіндіктер ашатын, жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал ететін және инвестицияларды, инновацияларды және өнімділікті арттыруды ынталандыратын бейресми секторды қысқарту.

Қазақстан экономикасында мигранттардың ақша аударымдарын пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін мынадай шараларды мемлекеттік деңгейде іске асыру ұсынылады:

1. Инвестицияларға аударымдарды трансформациялау үшін қаржы құралдарын дамыту. Ақша аударымдарының бір бөлігі жоғары табысты, бірақ тұрақты қаржы құралдарына (депозиттік сертификаттар, даму облигациялары, "жасыл" инвестициялар) жіберілуі мүмкін мигранттар мен олардың отбасылары үшін арнайы инвестициялық шоттарды енгізу. Жинақтар мен инвестицияларды ынталандыру мақсатында аударымдар алатын үй шаруашылықтары үшін салықтық жеңілдіктері бар мемлекеттік жинақ бағдарламаларын құру.

2. Микроқаржыландыру және ШОБ инфрақұрылымын дамыту. Мемлекет кепілдік берген жеңілдетілген несие желілері арқылы шағын және отбасылық бизнесті құру үшін ақша аударымдарының бір бөлігін пайдалану. Бірлескен қаржыландыру бағдарламаларын енгізу (matchingfunds), онда мемлекет инвестицияланған аударымдардың бір бөлігін өндірістік немесе инновациялық жобаларға толықтырады.

3. Қаражат аударудың цифрлық арналарын кеңейту. Ақша ағындарының неғұрлым ашық және ресми қозғалысы үшін транзакциялық шығындарды азайту және финтех платформаларын дамыту. Ресми аударым арналарының қолжетімділігін арттыру үшін екінші деңгейдегі банктер мен халықаралық төлем жүйелері арасындағы ынтымақтастықты күшейту.

4. Институционалдық шаралар. Еңбек және әлеуметтік қорғау министрлігінің жанынан ақша аударымдарының макроэкономикаға әсерін болжау үшін деректерді жинауды және талдауды қамтамасыз ететін ақша аударымдары бойынша мониторингтік орталық құру. Қазақстанның тұрақты өсу стратегиясына ақша аударымдарын интеграциялауға бағытталған "даму үшін Ремиттанстар" ұлттық бағдарламасын әзірлеу.

Қорытынды. Қорытындылай келе, мигранттардың ақша аударымдары донор елдердің де, алушы елдердің де экономикасында маңызды рөл атқарады, отбасылардың қаржылық жағдайын жақсартады, білім мен денсаулыққа қол жетімділікті қамтамасыз етеді және жергілікті инвестицияларды қолдайды. Бұл аудармалар шыққан елдердің экономикасына оң және теріс әсер етуі мүмкін, экономиканың әртүрлі деңгейлері үшін маңызды ресурсқа айналады және тауарлар мен қызметтерге сұраныстың өсуіне және өндіріс пен жұмыспен қамтудың артуына ықпал ететін мультипликативті әсерлер тудырады. Алайда, бұл аударымдар валютаның нығаюына және

жергілікті экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне байланысты жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Сыртқы көздерден түсетін кірістің артуы экономиканың басқа секторларының әлсіреуіне әкелетін "Голландия ауруы" құбылысы ақша аударымдарына тәуелді елдер үшін нақты проблема болып табылады. Мигранттар шыққан елдердің үкіметтері осы ақша ағындарын барынша тиімді пайдалану, олардың жағымсыз салдарын азайту стратегияларын әзірлеуі маңызды. Бұл жеке капиталға жағдай жасауды, инфрақұрылымды дамытуды, жергілікті өндірісті және экспортқа бағытталған салаларды ынталандыруды қамтуы мүмкін. Ақырында, маңызды аспект ұзақ мерзімді перспективаны ескеру қажеттілігі болып табылады: ақша аударымдарының қысқа мерзімді қаржылық пайдасына ғана емес, сонымен қатар тұрақты экономикалық дамуға бағытталған қолдау және даму жүйелері.

Зерттеу барысында талданған тәжірибе ақша аударымдарын пайдалану тиімді қаржы құралдары мен оларды тұрақты инвестицияларға айналдыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар енгізілген жағдайда экономикалық өсу стратегиясының маңызды элементі бола алады деп айтуға мүмкіндік береді.

Жұмыс Erasmus+ Jean Monnet 101176925-SOLUTION-ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH "Көші-қон Саласындағы Гендерлік Мәселе: Еуропалық Көзқарас "білім беру модулін енгізу аясында жазылған және жарияланған. Жоба Еуропалық Комиссияның қаржылық қолдауымен жүзеге асырылады. Осы мақаладағы материал авторлардың көзқарастарын көрсетеді. Еуропалық Комиссия осы жарияланымның мазмұны мен оны одан әрі пайдалану үшін жауап бермейді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Harris J., Todaro M., Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis // The American Economic Review. – 1970. – №60. – P. 126–142.
2. Денисенко М.Б., Козлов В.А., Фаттахова А.А. Современные тенденции денежных переводов мигрантов в России и в мире // Демографическое обозрение. – 2015. – №3. – С. 5–29.
3. Сыздықбеков Е.С. Внешняя трудовая миграция как фактор развития рынка труда в Республике Казахстан // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2022. – №4(108). – С. 227–234.
4. Джансараева Р.Е. Анализ современной миграционной ситуации в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия Юридическая. – 2015. – №75(3). – С. 284–290.
5. Georgiana N. Remittances of migrant workers and their importance in economic growth // Romania. – 2018. – №1(8). – P. 161–166.
6. Мусина С.Т., Хусаинова Ж.С., Вечкинзова Е.А. Миграционные процессы в Казахстане: тенденции, специфика, факторы // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2020. – №4(100). – С. 53–67.
7. Жанакоева Н.Н., Еркулова Г.С., Сутбаева Р.О., Кирбасова Л.Г. Современные тенденции в неравенстве доходов населения Казахстана // Вестник КазУЭФ и МТ. – 2024. – №1. – С. 27–34. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).4.
8. Национальный Банк Республики Казахстан. Кредиты экономике от банков второго уровня (исторические данные). – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1833>
9. Metzger M., Ridler T., Pedussel Wu J. Migrant money transfers: alternative money transfer channels // Working paper. – 2019. – №127. – 138 p.
10. Fasanm F., Llull J., Tealdi C. The economics of migration: Labour market impacts and migration policies (Editorial) // Labour Economics. – 2020. – Vol.67. – P. 1–23. – DOI: 10.1016/j.labeco.2020.101929.
11. Тулегенова М.С., Тулейбаева А. Международная трудовая миграция: современные тенденции // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2016. – №3(75). – С. 92–97.
12. Coulter S. Skill formation, immigration and European intergration: The politics of the UK growth model // New Political Economy. – 2018. – №2. – P. 208–222. – DOI: 10.1080/13563467.2017.1370446.
13. Han Q., Zhou K., Guo Z. Understanding rural household migration and homestead exit intentions: Toward sustainable land use and development goals // Journal of Geochemical Exploration. – 2024. – 267 p.

REFERENCES

1. Harris J., Todaro M., Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis // The American Economic Review. – 1970. – №60. – P. 126–142.
2. Denisenko M., Kozlov V., Fattakhova A. Sovremennye tendencii denezhnyh perevodov migrantov v Rossii v mire [Modern trends in migrant remittances in Russia and in the world] // Demograficheskoeobozrenie. – 2015. – №3. – S. 5–29. [in Russian].
3. Syzdykbekov E. Vneshnjaja trudovaja migracija kak factor razvitiya rynka truda v Respublike Kazakhstan [External labor migration as a factor in the development of the labor market in the Republic of Kazakhstan] // VestnikKarGU. Serija «Jekonomika». – 2022. – №4(108). – S. 227–234. [in Russian]
4. Dzhanisaraeva R. Analiz sovremennoj migracionnoj situacii v Respublike Kazakhstan [Analysis of the current migration situation in the Republic of Kazakhstan]. // VestnikKazNU. Serija Juridicheskaja. – 2015. – №75(3). – S. 284–290. [in Russian].
5. Georgiana N. Remittances of migrant workers and their importance in economic growth // Romania. – 2018. – №1(8). – P. 161–166.
6. Musina S., Husainova Zh., Vechkinzova E. Migracionnye processy v Kazahstane: tendencii, specifika, factory [Migration processes in Kazakhstan: trends, specifics, factors] // VestnikKarGU.Serija «Jekonomika». – 2020. – №4(100). – S. 53–67. [in Russian].
7. Zhanakova N., Erkulova G., Sutbaeva R., Kirbasova L. Sovremennye tendencii v neravenstve dohodov naseleniya Kazahstana [Current trends in income inequality in Kazakhstan] // Vestnik KazUEFiMT. – 2024. – №1. – S. 27–34. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).4. [in Russian]
8. Nacional'nyj Bank Respubliki Kazahstan. Kredity jekonomike ot bankov vtorogo urovnja (istoricheskie dannye) [Loans to economy from second-tier banks (historical data)]. – URL: <https://nationalbank.kz/ru/news/loans-to-economy-from-second-tier-banks/rubrics/1833> [in Russian]
9. Metzger M., Ridler T., Pedussel Wu J. Migrant money transfers: alternative money transfer channels // Working paper. – 2019. – №127. – 138 p.
10. Fasanin F., Llull J., Tealdi C. The economics of migration: Labour market impacts and migration policies (Editorial) // Labour Economics. – 2020. – Vol.67. – P. 1–23. – DOI: 10.1016/j.labeco.2020.101929.
11. Tulegenova M., Tulejbaeva A. Mezhdunarodnaja trudovaja migracija: sovremennye tendencii [International labormigration: currenttrends] // VestnikKazNU. Serija mezhdunarodnye otnoshenija I mezhdunarodnoe pravo. – 2016. – №3(75). – S. 92–97. [in Russian]
12. Coulter S. Skill formation, immigration and European intergration: The politics of the UK growth model // New Political Economy. – 2018. – №2. – P. 208–222. – DOI: 10.1080/13563467.2017.1370446.
13. Han Q., Zhou K., Guo Z. Understanding rural household migration and homestead exit intentions: Toward sustainable land use and development goals //Journal of Geochemical Exploration. – 2024.–267 p.

Невматулина К.А., Құттыбаева Н.Б., Абеуова С.Т., Сыздыкбеков Е.С.

ВЛИЯНИЕ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДОВ МИГРАНТОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В этом исследовании анализируются ключевые аспекты денежных переводов и миграционных процессов, а также оценивается влияние денежных переводов мигрантов на социально-экономическое развитие страны.

Для проведения анализа использовались методы системного подхода, включающие исторический, сравнительный и статистический анализ, синтез с дальнейшей оценкой, а также графический метод. Применение данных методов позволяет объективно оценить влияние денежных переводов мигрантов на экономическое развитие Казахстана.

Денежные переводы мигрантов оказывают положительное и отрицательное влияние на экономику принимающих стран. Однако влияние этих трансфертов на экономику до сих пор мало изучено. Чрезмерная зависимость от денежных переводов может привести к долларизации экономики или вызвать голландскую болезнь. Влияние миграционных процессов и денежных переводов на экономику и поведение потребителей неоднозначно, что требует разработки комплексной государственной миграционной политики.

Учитывая положительные и отрицательные последствия международной трудовой миграции, особенно

денежных переводов, для экономики стран-экспортеров рабочей силы, при наличии четко структурированных механизмов использования капитала, ориентированного на продуктивные инвестиции, развитие трудовых ресурсов банковских услуг и продуктов, а также комплексной макроэкономической и социальной политики, международная трудовая миграция может стать важным драйвером экономического роста.

Nevmatulina K., Kuttybaeva N., Abeuova S., Syzdykbekov E.

**THE IMPACT OF MIGRANTREMITTANCES ON THE ECONOMICDEVELOPMENT OF THE
REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Annotation

This study analyzes the main aspects of money transfers and migration processes, as well as assesses the impact of migrant transfers on the socio-economic development of the country.

For the verification of the analysis, methods of system analysis were used, including historical, comparative and statistical analysis, synthesis with further results, as well as a graphical method. The use of these methods allows one to objectively assess the impact of migrants' financial translations on the economic development of Kazakhstan.

Migrant financial translations have both a positive and negative impact on the economy of recipient countries. However, the impact of these translations on the economy remains poorly understood. Excessive dependence on financial translations may lead to a dollarization of the economy or cause the emergence of "Dutch disease". Impact of Migration Processes and Translations on the Economy and consumer behavior is inconsistent, which requires the development of a comprehensive state migration policy.

The clear positive and negative effects of international labor migration, especially monetary transfers, on the economy of labor force exporters can be confirmed that with the latest delayed mechanisms the use of capital directed to investment in production, development of banking services and products, as well as comprehensive macroeconomic and social policy international labor migration can become an important driver of economic growth.

